

RAT I TERPENTIN

RAT I TERPENTIN

Stefan Hertmans

S flamanskog prevela
Ivana Šćepanović

HELIK S

Naslov originala
Stefan Hertmans:
OORLOG EN TERPENTIJN

Copyright © 2013 by Stefan Hertmans
Copyright © 2014. za srpsko izdanje, Heliks

Izdavač
Heliks

Za izdavača
Brankica Stojanović

Štampa
Newpress, Smederevo

Tiraž
1000 primeraka

Prvo izdanje

Knjiga je složena
tipografskim pismom
Warnock Pro

ISBN: 978-86-86059-46-8

Smederevo, 2014.

www.heliks.rs
www.stefanhertmans.be

The translation of this book was funded by the
Flemish Literature Fund (www.flemishliterature.be).

Ova knjiga objavljena je uz pomoć Flamanskog fonda
za književnost.

Svom ocu

To je kao da dani, poput anđela u zlatu i plavetnilu,
stoje nedostižni iznad kružnog toka uništenja.

– E. M. Remark

I

Moje najranije sećanje na dedu je sa plaže u Ostendeu – uredan čovek od šezdeset šest godina u tamnoplavom odelu kopa plavom lopaticom svog unuka plitak rov u pesku i poravnjava nabacanu ivicu kako bi on i njegova žena mogli tamo da sede kako-tako udobno. Malo je uzdigao peščani zidić iza njih ne bi li se zaštitili od avgustovskog vetra s kopna ka moru što je duvao ispod visokih poteza magle u liniju talasa koji su se vraćali. Bili su skinuli cipele i čarape i sedeli su blago krećući nožne prste, uživajući u svežini dubljeg sloja vlažnog peska – što je meni, šestogodišnjaku, izgledalo neuobičajeno nepristojno od to dvoje ljudi uvek odevenih u crno, sivo ili tamnoplavo. Deda i dalje ima na ćelavoj glavi crni borsalino, iako je na plaži, iako je bila vrućina; bio je u besprekorno beloj košulji i nosio je kao uvek crnu mašnu, veću nego što se smatralo za uobičajeno i koja je, uz to, imala dve trake što vise, tako da se s rastojanja činilo kao da je oko vrata prikopčao siluetu nekog crnog anđela koji širi krila. Mati je po njegovom uputstvu šila te izuzetne mašne, čitavog njegovog dugog života znao sam ga samo s takvom crnom mašnom s krajevima poput peševa fraka. Bilo ih je sigurno na desetine, jedna se nalazi i među mojim knjigama, kao neki relikv dalekog izgubljenog vremena.

Polu sata kasnije ipak je skinuo sako, onda je skinuo i zlatnu dugmad s manžeta i stavio ih u levi džep, zavrnuo rukave, bolje reći: pažljivo ih dvaput presavio tačno do visine laktova, svaki

prevoj širine uširkane manžete, i eto ga gde sedi s pažljivo savijenim sakoom čija svilena postava svetluca na podnevnoj svetlosti, nabranim na levoj ruci, kao da pozira za neki impresionistički portret. Pogled kao da se izgubio u dalekom žamoru ljudi, vrištucanju dece koja se prskaju, u dozivanju i smehu izletnika, kao da su deca. Ono što on vidi je poput neke pokretne slike Džejmsa Enzora, ma koliko mrzeo delo tog bogohulnog građanina Ostendea sa engleskim imenom. Enzor je „mazalo“, a to je najveća zamerka koju je nekome uputio pored „fušer“ i „pacer“. Mazala su slikari koji i danas pojma nemaju šta je to „fino slikanje“, sa svim prefinjnim odlikama negdašnjeg plemenitog slikarskog stila. Tek tako nabacaju nešto na platno, više ne poštuju zakone anatomije, pojma nemaju kako se stavlja glazura, više ne mešaju boju, koriste se terpentinom kao da je voda, ništa ne znaju o tajnama svojeručno fino istucanog pigmenta, o finoj uljanoj liniji ili upotrebi sikativa, sredstva za sušenje – nije čudo što više nema velikih slikara.

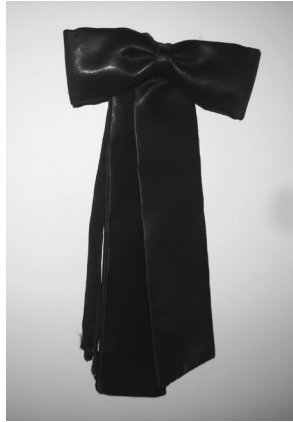
Vetar postaje svežiji, deda vadi dugmeta za manžete iz džepa na sakou, spušta rukave, pažljivo zakopčava košulju, navlači sako i pomaže svojoj ženi da ogrne crnu čipkanu maramu, mantilju, prebaci je i nabere preko blistave crno-sede punde. Hajde, Gabrijela, kaže, a onda ustanu, uzmu cipele i pomalo s naporom penju se prema šetalištu, on s pantalonama podvrnutim petnaestak centimetara, ona s crnim čarapama uguranim u cipele, tako da gledam njihove bele listove ispod tamnih trupova kako se lagano i ravnomerno kreću po pesku. Idu prema kamenim stepenicima kojima će se popeti na nasip. Tamo će sesti na najbližu klupu, dugo će istresati i čistiti stopala, navući će čarape na alabasterske noge i ušni-raće uzice, kako su se u to vreme nazivale „pertle“.

A ja sam drhteći odjurio majci, pošto se srušio moj lavirint s velikim brižljivo čuvanim klikerima. More je ponovo nadošlo, kaže ona dok me briše a nad dinamama iza nas se pojavljuju prvi kumulusi; vetar razvejava vrhove dina; izgleda kao da razbarušuje njihovu peščanu kosu i priprema za akciju velike zveri peščane boje koje pristižu u predvečerje.

Deda s blistavim lakiranim brestovim štapom već nestrpljivo stoji i čeka da svi stignemo na šetalište. Onda krene prvi, nije visok, često sam ga čuo kako kaže da ima 168 cm, ali gde se pojavi, ljudi se sklanjaju u stranu. Uspravne glave, besprekornih crnih blistavih dubokih cipela, pantalone oštrog šava, s ćutljivom ženom o jednoj ruci, štapom u drugoj, hoda ispred nas pomalo nestrpljivo, povremeno se osvrne i dovikuje kako ćemo izgubiti voz, ako se tako vučemo. Hoda kao isluženi vojnik, mirno, što će reći ne udarajući grubo petama no spuštajući uvek prvo prste, kako priliči, već više od pola veka. Onda odjednom nestane iz mog sećanja i mene spopadne neki umor zbog varljive jasnoće tog prizora iz davne prošlosti, pa bih gotovo s mesta mogao da zaspim.

*

Bez ikakvog prelaza javlja mi se sledeće sećanje na njega – čovek koji tiho plače. Sedi za stočićem gde je slikao i pisao, u sivoj tunici, na glavi mu crni šešir. Žuta jutarnja svetlost pada kroz lozom obrastao prozor; u rukama mu jedna od mnogobrojnih reprodukcija koje je redovno cepao iz knjiga o umetnosti i kojima se koristio za pravljenje kopija (reprodukciju bi pričvrstio na daščicu koju je s dva drvena klina spojio sa slikarskom paletom). Drži sliku u rukama, ne mogu da vidim šta je to, ali vidim suze koje mu se slivaju niz obraze a on tiho

mrmlja nešto. Bio sam se već popeo tri stepenika prema njegovoj sobi da mu kažem kako sam iskopao kostur nekog pacova; sad se brzo povučem i tiho se vratim, tepih na stepenicama pri-
gušio je moje korake, zatvaram vrata, ali kasnije, kad je sišao da popije kafu, iskradem se gore i vidim sliku na stočiću: to je slika gole žene okrenute leđima prema gledaocu, vitke žene s crnom kosom, leži na nekoj vrsti sofe ili kreveta pred crvenom zavesom, njeno sanjalačko mirno lice ogleda se u ogledalu koje ispred nje drži amorčić s plavom trakom preko ramena; ističu se vitka gola leđa i zaobljena zadnjica. Onda mi pogled pređe na krhka ramena, fine uvojke na vratu, pa ponovo na gotovo opsceni zadnji deo okrenut gledaocu; prestrašen, spustim sliku, trčim dole, tamo u kuhinji je deda. Stoji pored moje majke i peva joj neku pesmicu na francuskom koje se seća iz rata.

*

Godine mog detinjstva prožete su njegovim pričama o Prvom svetskom ratu. Stalno iznova rat: nejasne herojske priče s

močvarnog tla uz pljuštanje bombi, prasak metaka, u sumrak sablasti što vrište, urlanje zapovesti na francuskom, sve to s velikim osećanjem za predstavu naslikanu iz njegove stolice za ljujanje – dalje, bilo je sve više bodljikave žice, usledili su šrapneli oko naših glava, štektanje mitraljeza, svetlosni meci ispisivali su visoke lukove po tamnom nebu, bacači i haubice su pucali, hiljade bombi i granata, dok su tetke koje su srkale čaj blaženo sedele i klimale glavama a ja nisam zapamtio više od toga, osim da deda mora da je bio heroj u nekim vremenima koja su bila daleko od mene poput srednjeg veka o kome sam čuo u školi. No, on je već bio heroj, on koji me je učio mačevanju, oštrio moj perorez, koji me je učio da crtam oblake pomoću lakih poteza gumice, brišući oblike koje je prethodno naneo komadićem nagorelog drveta iz kamina, kako možeš da prikažeš bezbroj listića na drvetu a da ih, u stvari, uopšte sve i ne naslikaš – istinska tajna umetnosti, kako je govorio.

Priče su bile tu da se zaborave jer su se stalno vraćale, čak i najčudnije priče o umetnosti i umetnicima. Bilo mi je poznato da je stari Betoven radio tako opsesivno na svojoj Devetoj simfoniji jer je bio gluv, ali jednog dana stigla je uznemirujuća vest da se čak nije ni trudio da pristojno potraži WC dok radi pa je „obavljao nuždu kraj klavira“, zbog čega je, citiram, „tu divnu melodiju o ljudima koji su postali braća komponovao kraj gomile đubriva“. Zamišljao sam kako veliki gluvač komponuje sedeći u nekom bečkom anterijeru sa zlatnim kapitelima, bujnom perikom, s gamašnjama, pored metar visoke gomile izmeta u obliku piramide, i svaki put kad bi predivni adado iz *Pastorale* odjeknuo u dosadno dugo nedeljno popodne dok su moji roditelji i deda i baba sedeli na mrkoj sofi ukrašenoj cvetnim motivima i klimali glavama iza radija,

ja bih video gomilu govana pored starinskog instrumenta, blistave lakirane spinete, dok se kukavica iz Bečke šume oglašavala između drvenih duvača i violina a deda držao čvrsto zatvorene oči: njegovo odavanje počasti romantičnom geniju u kog je s pobožnošću verovao nije mu dozvoljavalo da u takvim trenucima vidi svakodnevnost svojih ukućana. Tek mnogo godina kasnije postao sam svestan kako je i on oko godinu i po dana u stvari živio pored gomile izmeta – u bednim rovovima iz kojih, čim promoliš glavu preko ruba da osmotriš gde bi mogao da se olakšaš, bivao si kažnjen metkom u glavu. Ono što je hteo da zaboravi vraćalo se tako, u apsurdnim delićima i pojedinostima, a da li je u pitanju bio pakao ili raj, morao bih prvo da odgonetnem te deliće i pojedinosti ne bih li imalo shvatio šta se čitavog života odigravalo u njemu: borba između uzvišenog, za čime je težio, i sećanja na smrt i propadanje, što ga je proganjalo.

*

Kod kuće je deda redovno nosio takozvane tunike, uvek iste bele ili svetlosive, dužine starinskih kućnih jakni, preko bele košulje sa mašnom. Ma koliko su moja mati i njena mati prale i iskuvavale te stare pamučne tunike koje je nosio s toliko gracioznosti, bile su pune raznobojnih mrlja, razmazanih poteza uljanih farbi u svim duginim bojama, izukrštanih otisaka prstiju, kompozicija nemarnih i izazovnih poteza, hiroviti grafiti kao ostaci pravog rada.

Pravi rad koji je posle preranog penzionisanja zbog ratne invalidnosti mogao neometano da upražnjava od svoje četrdeset pete godine sastojao se od slikanja iz zadovoljstva. Sobica u potkrovlju, gde je iz dana u dan stajao kraj malog prozora,

mirisala je na laneno ulje, terpentin, laneno platno, uljane boje. Da, čak miris velike nožem isečene gume za brisanje mogao se primetiti u jedinstvenoj mešavini svega što je činilo njegovu atmosferu, sjaj beskrajnih tihih časova koje je provodio sledeći velikane marljivo i neplodno. Bio je virtuozni preslikač u kopiranju i znao je sve tajne starih slikarskih materijala i preparata kojima su se slikari služili još od renesanse i prenosili na sledeće generacije. U posleratnim godinama pohađao je u rodnom gradu večernje časove crtanja i slikanja, mada ga je od toga odvrćao pokojni otac, slikar fresaka u crkvama i kapelama. Iako je u to vreme morao da obavlja teške ručne poslove, istrajavao je u tome i već odavno bio prošao normalni uzrast za ženidbu, dobio je diplomu da poseduje sposobnost za „istančano, fino slikanje i crtanje prema anatomiji“.

Sa svog prozora mogao je da vidi okuku Shelde u centru Henta, livade sa usporenim kravama, duboko utonule dereglije kako ujutru promiču, plitko utonule prazne brodove koji napuštaju grad u predvečerje. Toliko je puta slikao taj prizor, svaki put s drugom svetlošću i drugim bojama, neki drugi trenutak dana, drugo godišnje doba, u drugom raspoloženju. Svaki listić crvene loze slikao je prema prirodi, umetnost je očigledno ipak ponekad zahtevala izuzetke u svom vrhunskom zakonu iluzije – a kad je kopirao neki detalj Ticijana i Rubensa, znao je da radi strpljivo, tačno skicirajući drvenim ugljenom ili grafitom, služeći se tajnama mešanja boja, razređivanjem pigmenta, ostavljajući prvi sloj da se dovoljno dugo suši pre nego što nanese na njega drugi sloj, što je moralo da stvori utisak dubine i prozračnosti – druga od mnogih tajni umetnosti.

Velika strast bile su mu krošnje drveća, oblaci i nabori tkanina. U tim nestalnim oblicima mogao je da se opusti, da

sneva u svetu svetlosti i tame, u oblacima zgrušanim u uljanoj boji, u *chiaroscuro*, u svetu gde ljudi ne vrše nikakav pritisak, jer postojalo je nešto – teško je bilo odrediti šta – što je u njemu bilo skrhanu. Nekakva plašljivost mešala se uporno s njegovom srdačnošću, kao da se stalno bojavao da će se neko suviše približiti zato što je on suviše ljubazan. Istovremeno, živio je u nekoj višoj, plemenitijoj vrsti prijateljske bezazlenosti, i ta naivnost činila je jezgro njegovog vedrog raspoloženja. Njegov brak s Gabrielom izgledao je neupućenima bez oblačka. Srasli kao neka dva stara drveta čije su krošnje morale decenijama da se prepliću zbog oskudne vlage i svetlosti, provodili su svoje jednostavne dane, isprekidane jedino frivolnom dirljivom veselošću njihove kćeri, njihovog jedinog deteta. Dani su nestajali u prevojima rastresitog vremena. On je slikao.

Soba u potkrovlju koja je služila kao atelje, do koje su vodila tri stepenika s malog odmorišta, bila je istovremeno i njihova spavaća soba. Prosto je neverovatno kako su ljudi nekad smatrali za prirodno da raspolažu s malo prostora. Iza radnog stočića stajao je krevet duž zida tako da bi se žena uvek mogla da nasloni na zid u snu jer je spavala daleko od njega u prilično uskom krevetu. Prevoji i oblaci; krošnje drveća i voda. Njegova najbolja isključivo tradicionalna dela uvek su imala nekoliko bezobličnih mrlja, čudne apstraktne mase koje je smatrao odanošću prirodi, slikanjem prema uzoru koji je Gospod otkrio pred njegovim očima i koji je on morao da razvije u akribično strpljenje u svom svakodnevnom poslu skromnog preslikača, slikara kopija. Ali to je bio i danak kojim je plaćao neku vrstu žalosti zbog preranog gubitka oca, skromnog crkvenog slikara Fransiskusa.

Više od trideset godina čuvao sam neotvorene sveske u koje je brižljivo, besprekornim predratnim rukopisom, zapisivao svoja sećanja, čuvao ih i držao zatvorena; dao mi ih je nekoliko meseci pre smrti, 1981. Tada mu je bilo devedeset godina. Rođen je 1891, činilo se da mu se život sastojao samo od jednog godišta u kome su se dve cifre međusobno obrnule. Između ta dva godišta nalazila su se dva rata, katastrofalni masovni pomori, najokrutniji vek u celoj istoriji čovečanstva, nastajanje i propast moderne umetnosti, ekspanzija industrije motora širom sveta, Hladni rat, nastanak i propast velikih ideologija, pronalazak bakelita, popularizacija telefona i saksofona, industrijalizacija, filmska industrija, plastika, džez, industrija aviona, iskrcavanje na Mesec, izumiranje brojnih životinjskih vrsta, prve velike ekološke katastrofe, pronalazak penicilina i antibiotika, maj 1968. godine, prvi Izveštaj Rimskog kluba, pop muzika, pronalazak kontraceptivne pilule, emancipacija žena, dolazak televizije, prvih kompjutera, i njegov dugi život zaboravljenog ratnog heroja. Zamolio me je da opišem taj život, poverivši mi te sveske. Život koji je potrajao gotovo ceo jedan vek i koji kao da je počeo na nekoj drugoj planeti. Planeti od sela, seoskih puteva, kočija s konjima, petrolejki, metalnih kada za kupanje, od molitvenih sličica svetaca, starih zidanih ormana, doba kad su žene sa četrdesetak godina već bile starice, vreme svemoćnih pastora koji su mirisali na cigare i neoprano donje rublje, doba neposlušnih građanskih devojaka u ženskim manastirima, doba velikih seminarija, biskupskih i kraljevskih uredbi, doba koje je počelo svoju dugu smrtnu borbu kad je mali crnpurasti Srbin Gavrilo Princip 1914. godine s ne baš dobro naciljanim metkom razneo lepu

iluziju stare Evrope, što je bilo uvod u katastrofu koja će i njega, mog malog plavookog dedu, pogoditi i zauvek zavladata njegovim životom.

*

Bio sam odlučio da ću njegove memoare pročitati tek kad za to budem imao sve vreme, te ako se ispostavi da čitanje na mene bude ostavilo toliki utisak pa poželim da smesta napišem njegovu životnu priču, što će reći da moram da budem slobodan i ne radim ništa drugo osim toga kako bih mu bio potpuno na usluzi. Ali godine su prolazile, i približavali su se dani kad će se zbog neizbežnog sećanja na stogodišnjicu katastrofe iz 1914. godine javiti prava poplava knjiga koje će na gotovo nepregledno brdo već postojećeg istorijskog materijala dodati još jedan nasip knjiga, tolike knjige kao vreće s peskom na ravnici oko reke Ejzer, revnosno dokumentovani, istorijski, izmišljeni romani i pripovetke, dok ja, koji imam čast da raspoložem njegovim memoarima, držim te sveske brižljivo zaključane, čak se nisam usuđivao da otvorim ni prvu stranicu, znajući da će to biti prekid s delom sopstvenog detinjstva, priča koja će se, ako ne žurim, pojaviti u trenutku kad će čitalac, zevajući od dosade, odustati od još jedne knjige o prokletom Velikom ratu. Sveske nisam otvarao i pored činjenice što sam znao da one, budući da je u pitanju izuzetno dobar izveštaj, pripadaju arhivi Prvog svetskog rata – te sam, drugim rečima, svojom štetnom indolencijom skrivao svedoka koji govori iz prve ruke, one moraju da postanu javno dobro. Zbog toga me je spopala neka vrsta straha od neuspeha, što me je još više blokiralo. A kad sam nekoliko njegovih priča prizvao u svest kako sam ih nekad čuo od njega i tek onda

počeo da shvatam pravo činjeničko stanje i pozadinu mnogih stvari, obrvalo me je osećanje nemoćne krivice. Opet sam protraćio dragocene godine baveći se pomno mnogobrojnim drugim stvarima, zaobilazeći u luku dedine sveske, te strpljive neme svedoke, što su sačuvale brižljivi elegantni predratni rukopis kao u nekom skromnom svetilištu.

*

Tokom tih godina odlaganja i potiskivanja osećanja krivice, izašlo je na videlo nešto što je stvar učinilo još hitnijom. Jedan moj stric koji je dolazio da pomaže ocu da u skromnoj vili koju je deda sazio 1930. godine zameni neke propale daske starog parketa u prednjoj sobi, našao je nadgrobni spomenik u najmračnijem delu niskog podrumskog prostora za ventilaciju ispod salona. Pozvao je oca, puzili su na rukama i nogama do tog kamena i osvetlili ga džepnom lampom. Bio je to nadgrobni spomenik dedine majke. Boga mu, tu ga je sakrio! Čuo sam kako otac kaže. S mukom su odvukli teški kamen do otvora i izvukli ga gore. Ni tada nije doprlo do

mene činjenično stanje, deda je bio mrtav već desetak godina i nisam video zašto bi neko sakrio nadgrobni kamen na takvom mestu, očigledno ubeđen da taj više nikad neće izaći na svetlo dana. Opet mnogo godina kasnije video sam kako je otac okačio kamen pomoću teških metalnih štipaljki na vrtni zid koji je u međuvremenu obrastao bršljanom, otprilike metar iznad tla, iza stare garaže gde je nekad držao svoj automobil. Tada sam prvi put pažljivo pročitao šta tamo piše:

MOLI SE DUŠI
SELINE ANDRIS
ROĐENE 9. 8. 1868.
UMRLE 20. 9. 1931.
UDOVICE
FRANSISKUSA MARTINA
SUPRUGE
HENRIJA DE PAUA

*

Preda mnogom leže dve sveske. Prva je mala i debela, bočna strana joj je obojena crveno. Omot od svetlosivog platna, kao da ima kaputić od predratnog tvida skrojen po meri. Druga sveska je veća, gotovo u A4 formatu i omot joj je od starinske pamučne tkanine u mermernom dezenu, pomalo kao *faux marbre* koji je deda često nanosio na zidove. U prvoj svesci je zabeležio svoja sećanja iz siromašne mladosti u Hentu pre 1900. godine i deo iskustva iz Prvog svetskog rata.

Bilo mu je sedamdeset dve godine kad je počeo da beleži u prvu svesku – datum je 20. maj 1963. godine – možda da bi još nekom ispričao šta mu je unakazilo život, jer su se njegove

priče već bile smučile ukućanima i rodbini, pa bi ga se često otarasili jednim: „To si nam već često pričao“, „Umoran sam, odoh na spavanje“, ili: „Moram sad da idem“. U to doba njegova žena Gabrijela bila je već pet godina pokojna. Bilo kako bilo, morao je pisanjem da zaokruži svoj period žalosti. Njegov postojani rukopis nije gotovo ništa evoluirao u toj prvoj svesci; najčešće pišući tamnoplavim mastilom, nizao je priče prirodno jednu za drugom, s obiljem sećanja iz tih dana u svom gradu, glavnom gradu provincije – kao da vidim njegovo pero marke *Waterman*, preda mnom na malom toaletnom stolu iz devetnaestog veka koji je oslikao ćudljivim motivima drveta u nadi da će tako ličiti pomalo na antički komad nameštaja. Prvobitna mermerna ploča mora da je nekada naprsla; nespretno stavljena daska je suviše uska. Za tim malim stočićem sedeo je godinama i pisao, bez obzira što je bio previsok i što se za njim neudobno sedelo. Stočić čija se jednostavna fioka, zamazana raznim masnim bojama, nalazi iza mene, u sobi gde pišem: u njoj još uvek čuvam te dve sveske. Druga sveska, koja je u stvari početak, jer se ispostavilo da tuguje veoma opširno u vezi sa svojom mladošću u ponižavajućem siromaštvu počinje izjavom kako je u svojoj prvoj svesci propustio suviše toga iz *petit histoire* i da sad mora da krene iz početka, ali ovog puta samo o ratu. Uz to, prva sveska je već bila puna na polovini 1916. godine.

On piše: *Više od polovine mog dnevnika o ratu 1914-1918. ispunjeno je dosadnim pričama o dečijim godinama i mnogim nevažnim stranicama. Ono što sad pišem samo je o ratu, istinito i iskreno, ne kao odavanje počasti. Tako mi Bog pomogao. Samo moji doživljaji. Moji strahovi.*

Tako je sažeo nekoliko priča, dodao tu i tamo nove pojedinosti pa nastavio sve do 1919. godine. Druga sveska sadrži

izvestan broj dramatičnih scena iz ravnice oko reke Ejzer, pojedinosti o ranjavanju, vreme oporavka u Engleskoj, o toliko značajnom otkriću freske u Liverpulu; posle 1916. godine, kad je po drugi put bio ranjen, postao je sažetiji jer se opisivanje groznog života u rovovima nije moglo beskrajno ponavljati, o pacovima koje su rukama gnječili a onda ih pekli noću na vatri, krici osakaćenih drugara, o petljanju krvavih ruku s koturima bodljikave žive u blatu, o štektnanju mašinki, praskanju šaržera, pljuštanju zemlje i otkinutih udova. A onda se opet duže učutao kod trećeg boravka u Engleskoj, naime u Vindermiru u Lejk Distriktu. Na poslednjim stranicama te druge sveske, gde stiže do dramatičnog događaja koji se dogodio posle rata, za vreme epidemije španskog gripa 1919, rukopis se raspada. Kao da ga je napustila disciplinovanost, ali ono o čemu piše upadljivo je uzdržano. Redovi se sad prostiru koso preko lista, naginjući se sleva nadesno, ponekad preuzima svoj uobičajeni pravilni rukopis, ponekad sve vijuga. Mora da je bio zašao duboko u osamdesete kad je umorno škrabao poslednje stranice. Pisao je tada hemijskim olovkama, smenjujući boje a vid mu se bio znatno pogoršao. Koliko znam, nikad nije nabavljao nove naočare u deceniji kad sam ga znao, možda gotovo ništa nije video na stranici nad kojom se mučio. Sedamnaest godina rada na ukupno 600 stranica rukopisa. Pamćenje mu je bilo još uvek tako bistro i sećao se još tolikih pojedinosti da za to nisam imao drugo objašnjenje osim da je to bio neki oblik traumatske lucidnosti. Pojedinosti u drugoj svesci, u poređenju s onima iz prve, pokazivali su da sve dublje živi u rovovima svog sećanja. Čitavog svog života nije mogao da se oslobodi tih detalja, ni onog jednog uskovitlanog lista u predvečerje pre nego što se po ko zna koji put sučelio sa smrću, ni slike svojih mrtvih drugara, ni mirisa blata, mlakog vetra preko

uništene zemlje prvih proletnjih dana, komada rastrgnutog konja u raznesenoj živici. Na poslednjoj stranici je mrlja od vlage koja je kapnula; ima jedna rupa gde s jedne strane stoji reč *uveče* a s druge *panika*.

*

Ostavio sam lektiru da se slegne i otpočeo da numerišem stranice i beležim scene gde se poklapaju prva i druga sveska. Trebalo mi je gotovo godinu dana da prekucam njegove memoare, tako da sam dobio uvid u način na koji se povezuju događaji i prećutane priče. Bio je to mukotrpan posao; s jedne strane, zaostajao sam za njim zato što nisam mogao da pratim povezanost starinske elegancije i autentičnosti a da ne uništim manirizam, s druge strane, zato što bih se prebacivanjem njegovog opširnog pripovedačkog toka u sadašnji jezik osećao kao da sam ga izdao. Čak i samo ispravljanje njegovih čestih dirljivih pravopisnih grešaka ispunjavalo me je blagim osećanjem krivice. Taj rad me je stavljao pred bolnu istinitost svakog književnog dela: morao sam prvo da ozdravim od autentične priče, da je se oslobodim, da je ponovo otkrijem na svoj način. Ali vreme me je pritiskalo više nego ikad i u sebi sam bio čvrsto odlučio da taj posao moram da obavim za stogodišnjicu Velikog rata, njegovog rata. Svoju borbu s njegovim uspomnama.

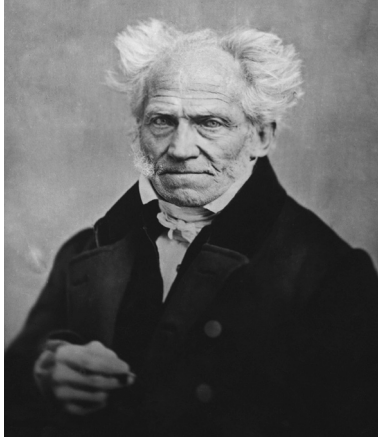
Kao neki pisar, probijao sam se mukotrпно kroz stotine stranica ispisanih rukom i proklinjao svoj osrednji stil koji je bio posledica mog dvoličnog pokušaja da mu ostanem veran a da priču ipak ispričam prema svom iskustvu. Onda sam napravio indeks scena i ključnih reči, zabeležio mesta koja bih morao da posetim i iskopirao sveske, bojeći se da bi se

mogle izgubiti, posle čega sam ih stavio u banku, u protivpo-
žarni sef. Razgovarao sam sa ono malo još živih osoba koje su
mi mogle dati samo neke nepouzidane pojedinosti. Zamolio
sam i oca – njegovog zeta – koji je još jedini ostao u kući na
obali reke, da mi opiše sve čega se seti; pomogao mi je, još
uvek bistar i snažan u svojim devedesetim, dao mi neopho-
dan lepak za povezivanje fragmenata, apokrifskih verzija koje
je deda decenijama vedro rasipao unaokolo kako bih ih pro-
verio u verzijama iz svezaka i nekako naučio da sve gledam
u donekle stvarnim razmerama.

*

Kad god pogledam stari toaletni stočić iza sebe, ugledam malu
zdepastu priliku iz koje zrači neverovatna snaga. Njegove sve-
tloplave oči i trideset godina posle smrti blistaju na licu oivi-
čenom retkom belom kosom, pomalo kao na onoj čuvenoj
slici starog Artura Šopenhauera: žilavi, jaki karakteri za koje
sebi kažemo da ih više nema zato što je život izgubio spar-
tansku jednostavnost u kojoj su takvi temperamenti mogli
da sazrevaju i uspevaju. Kao da ga čujem kako doziva, čujem
njegov vatreni glas kako se diže, tesituru njegovih priča, ali
više nema pojedinačnih reči ili rečenica. Postoje mirisi koji
lelujaju oko njega: miris starinskog slikara, i nešto neodre-
đeno, njegov miris, njegova nekadašnja telesnost, daleko od
trenutka kad ovo pišem. Vraćanjem u prošlo vreme, poput
likova iz starih mitova i priča, postao je konkretan na sasvim
drugi način, kao u nekoj intimnoj istoriji. I kad tražim tragove
iz njegovog života, uglavnom okrenut sebi zato što je gotovo
sve iščezlo, pitam se često šta je to što nas na tako ambivalen-
tan način vezuje za naše dedove. Da li je to odsustvo borbe

generacija koju inače vodimo sa svojim roditeljima? U jazu koji zjapi između nas i njih nalazi se borba za našu zamišljenu individualnost, a rastojanje u vremenu nam omogućava da gajimo iluziju koja skriva neku veću istinu od one koju znamo o svojim roditeljima. Ta velika moćna naivnost nas zapravo goni da saznajemo.

*

Desilo se nešto čudno: pojedinosti mog sveta oslobodile su svoju istorijsku tajnu posle čitanja njegovih; zlatni džepni sat koji se razbio na pločicama; u tajnosti popušena cigareta iz srebrne tabakere, od koje mi je pripala muka kad mi je bilo petnaest godina; otrcan mrkocrveni šal u jednom od otpisanih ormara, u urušenom golubarniku, poprskanom retkim izmetom kosova koji su zalutali u staklenik i uspaničeno udarali o stakla dok naslepo nisu nestali kroz otvoreni prozor, kutijica sa srebrnastim priborom za brijanje iz koje se širio prodoran miris stipse i starinskog sapuna; mali folder iz Liverpoola koji

je često otvaran i zatvaran pa su se prevoji pocepali; metalna kutija s počastima i ordenjem koju sam pronašao tek mnogo godina posle njegove smrti; bakarna čahura teške granate na balustradi stepeništa koju je jednom nedeljno pažljivo glačao, koju je zvao „obus“ i koju sam čitavog detinjstva smatrao nezgrapnom vazom za cveće.

Vreme mi je postepeno otkrivalo dedinu tajnu – dug život koji je najvećim delom bio epilog još u srednjim dečijim godinama, život mladog muškarca ispunjen grozotama, velika strast pronađena i izgubljena posle rata, priča o njegovom izdržljivom prepuštanju sudbini, njegovoj bolnoj suzdržanosti, detinjoj hrabrosti, unutrašnjoj borbi između pobožnosti i čežnje, o beskrajnom mrmljanju molitvi, klečanju, šušir kraj njega na crkvenoj klupi, pognuta glava ovenčana belom kosom pred brojnim slikama svetaca i treperavim svećama u sumračnim božjim kućama – strasno osećanje života u svetu gde se na spoljnoj strani ne može videti ništa uzbudljivo.

*

Lutam ulicama rodnog grada i vidim ga sasvim drukčijim očima nego kad sam odatle otišao pre više od jedne decenije. Hladno je proletnje vreme, ima oblaka kakve je često slikao. Staro pročelje prodavnice bicikla odakle potiče moj prvi crveni bicikl još uvek postoji ali su slova izbledela. Građanske kuće stoje usamljene duž asfaltnog puta koji više gotovo i nema nikakve veze s prijatnim životom zbog koga su dizajnirane pre otprilike jednog veka. Počinje da sipi, automobili promiču u sporim nizovima po Heirnislanu, gde se negde pozadi nalazi neosvetljena uličica u kojoj je deda proveo svoje prve godine, između ranžirne stanice i gradskog kanala. Sad

je ta ulica deo gradskog prstena; ranije je to bio otmen senovit drvored, ispod koga su „mlade žene iz višeg staleža“, kako ih je nazivao s poštovanjem, gledale kroz prozore svojih fijakera pepeljastosive žutokljunce klipane koji su tu dolazili nedeljom da bulje u njih. U maglovita zimska jutra prelazio je Heirnislan u klompama poput nekog malog junaka iz neke Dikensove priče, vukući kofu: odlazio je da prosjači kameni ugalj od blistavocrnih ljudi koji su ga utovarivali u pomoćne vagonne lokomotive iza železničke stanice Damporta. Kad bi stigao kući, stavio bi tešku kofu iza levenske peći gde se njegova mati, kad se vrati kući s posla u građanskoj porodici negde u gradu, radovala što joj to veče neće biti hladno i što se može pojesti nešto toplo. On bi posle odskakutao u školu i tamo dobio veliku grdnju što je zakasnio. Sestre su mu se podsmevale zato što mu nisu išli jezici i matematika. Negde na nekoj bankini kraj pruge obrasloj nekim mahunarkama i zovom posadio je jednom zrno kukuruza i biljku koja je džikljala zalivao je svakog dana ulubljenim lončetom dok je jednog dana nije zatekao iščupanu i iskidanu – scena koju opisuje sa opaskom kako „naša porodica malo-pomalo ostaje jedina u uličici“.

*

Prolazim pored stambenog kraja koji je sazidan bez inspiracije na mestu gde je nekada bila hentska stočna pijaca; sećanje na to mesto nosim u sebi kao snažnu mirisnu senzaciju. Ova stara stočna pijaca bila je zapravo pokriven otvoren hol s gvozdenim stubovima na podjednakom rastojanju, gde su bikovi zakrvavljenih očiju i s penom na njušci udarali nogama i trzali snažno lanac. Po izgaženoj slami ispod kasapskog stola

tekla je razvodnjena krv, a bezoblična svetloružičasta brda nagomilanih pluća kao da su još živela u svojoj ljigavoj materiji. Srca su ležala isečena pored jezika, glave su se prodavale na kilo a oči koje su te gledale s priručne bakarne vage koju je deda zvao kantar bile su ukočene kao da duboko razmišljaju iza granice sveprisutne smrti, neke smrti koja je bila bliža životu od onog što sam ja, koji nikad nisam doživeo neki rat, ikad video u životu. Pretpostavljam da je ponekad nesvesno i s odbojnošću morao da misli na tu staru stočnu pijacu gledajući klanicu na obalama reke Ejzer gde je sam bio svedok svega, iznutrice koje ispadaju napolje i time označavaju kako je prekršena neka granica koja mora da se nalazi negde iza života, bezbedna od pohlepnihi kandži smrti. Tu mešavinu panike i pokoravanja, koja je izbijala iz svih tih ovčijih očiju koje su čekale klanje stočni trgovci su nemarno i veselo zanemariвали. Bilo je to mirno doba u jednom glavnom provincijskom gradu oko 1900. godine, sve je imalo svoje mesto, siromašna skitnica, što je i bio, smucala se duž stolova znajući da će mu

na kraju, ako tim plavim dečjim očima bude čežnjivo gledao, nešto dobaciti: par krvavica i neuredno odsečeni komad rebara od koga se mogla skuvati supa, malo mesa za buljon. Kad je kasnije sa mnom gledao reprodukcije i došao do čuvenog Rembrantovog zaklanog vola, rekao je: „Toliko je dobro naslikano da osetiš smrad stočne pijace.“

*

Njegova mati Selina Andris mogla je da „studira“, kako je pisao – roditelji su joj bili trgovci žitom i jabukama kao i njegova tazbina kasnije. Njihova kći je završila srednju školu u otmenom pansionatu za devojčice *Pirs de Rafeshot*, u devetnaestom veku dostupan samo finansijski privilegovanoj klasi. Govorila je francuski i engleski, znala je napamet pesme Prudense van Dajse, čitala je *Flandrijskog lava* Hendrika Konsijansa, zbog čega je bila „flamanski nastrojena“. Posle završene škole služila je, kako su to tada zvali, u nekoj antverpenskoj plemićkoj porodici Poter de Feldevejk iz Ekerena. Tamo se upoznala sa načinom života visokograđanske porodice i otada je oko nje lebdela neka vrsta uzdržane gospodstvenosti. To mora da je bila žena upadljivo jakog karaktera; dedino divljenje prema njoj bilo bezuslovno. U svojim memoarima piše o njoj s nekom vrstom mešavine distancirane ljubavi i intimne naklonosti.

Njegov otac, Fransiskus Martin, bio je „crkveni slikar“, darovit mladić nižeg porekla, koga je Selina slučajno srela kad je, ušavši u parohijsku crkvu, naletela na njegove merdevine i umalo nije oborila skromnog slikara koji je upravo restaurirao četvrtu postaju Krsta. Priča o njihovom susretu, pre nego što sam pročitao dedine sveske, uvek je bila prava misterija, priča koju je deda uvek smejući se odbijao da pominje, ali s

puno ljubavi pisao je o njoj. Kad je slučajno naletela na njegove merdevine, mora da je odozgo nešto palo neposredno kraj nje – četkica, paletni nož „špahtla“, nešto od alata okačenog o pojas, no nije jasno. Zveckanje se začulo po kameonom podu crkve, mlada žena je pogledala gore, ugledala je prestrašenog čoveka koji zamalo nije izgubio ravnotežu, merdevine su se od toga načas odvojile od zida, tako da je grudima morao munjevito brzo da nalegne na merdevine da se ne bi strovalio. Na njenom strogom licu pojavio se osmeh, a onda je produžila, sela da se pomoli ispred dve sveće koje su gorele pred Svetom Devicom, dva plamička za šta je kasnije rekla da je bilo kao da su njihove dve duše gorele jedna pored druge. Siromašan mladić koji je sreo mladu otmenu ženu u praznoj crkvi – susreti bez trećih lica bili su za mlade prilična retkost. Pogledao je dole, video crnu čipkanu mantilju nabranu na njenim visokim pravim ramenima; spustio se niz merdevine i uputio se vratima stidljivo i nespretno da je tamo sačeka. Ona prođe pored njega sasvim blizu i načas ga pogleda: ironične svetlosive oči, kao da mu je dušu polila hladnom bistrom vodom. Svetlosive oči ali crna kosa, mora da mu je to, kao slikaru, palo u oči; ne sreće se to često, to je naročiti tip lepote, deda je to često govorio, a on je znao o čemu govori.

Fransiskus je bio potpuno sluden – nedeljama je čekao da u crkvu uđe tamna prilika koja je dozvoljavala da bude tako bolno iščekivana, dok je on očajavao, grozničav i bolestan. Nekoliko dana nije išao na posao, sve dok niži pastor nije došao da obavesti njegove roditelje da će Fransiskus izgubiti posao ako se ne vrati. Čim se Selina konačno ponovo pojavila u crkvi jednog običnog radnog dana kad obični ljudi nemaju vremena za odlazak u crkvu, znao je da je došla zbog njega.

Iz dedine priče mogao sam da zaključim da je nastala velika uzbuna u njenoj porodici koja nije mogla da podnese da njihova lepo odgojena kći ima bilo šta s takvim siromaškom; ali se ispostavilo da je duša ponosne mlade žene već pripadala razbarušenom romantičnom umetniku, njegovom elgrekovskom mršavom licu, njegovim koščatim rukama zamazanim bojama i vitkim prstima što oklevaju, donekle leptozomna izdužena građa, dečački hod. I ne znajući, porodica bogatih trgovaca ponela se upravo onako kako se to tokom istorije ponavljalo: kad se seljak obogati, pruža svojoj deci građansko obrazovanje i nešto kulture, usled čega ova odbacuju tu materijalnu opsesiju i traže nešto uzvišenije. U devojčinoj kući mesecima su bile svađe pre nego što je dobila dozvolu da se uda za slikara. Da bi to postigla, pretila je da će otići od kuće. Da će stupiti u manastir; nije znala kuda da ode, zato se zatvorila u svoju sobu, postala nemoguća i u potaji čežnjivo je mislila: hoću ga, svog plavookog crkvenog slikara, hoću ga i dobiću ga. Za pobožnog seljaka sto gaji krompir bilo je previše da gleda kako mu lepa kći nestaje u nekom manastiru. Zato su roditelji na kraju popustili; lepo odgojena i ponosna Selina dobila je svog siromašnog slikara.

Dobila je i čitavo *svračje gnezdo*, život u siromaštvu, novčane brige, loše Fransiskusovo zdravlje, njegove noćne napade kašlja i astmatične napade, vlagu trošne kuće, zagušljive sobe gde su traćili svoje živote, glad i beskrajno njakanje i šmrktanje petoro dece jedno drugom do ušiju. I ona je negovala muža kao svoje šesto dete. Ali, slikare moje, govorila je kad je odmahujući glavom htela da mu se blago podsmehne. A on ju je obožavao – punđu blistave kose, vrat, prava ramena, elegantna ispuččenja na ručnim zglobovima, savršen oblik noktiju, bleđi čudni sjaj kojim je zračila kad govori.

Zbog zaljubljenosti i braka sa veoma siromašnim i astmatičnim crkvenim slikarem, ponosna Selina spala je na život ispušten kulučenjem i kraj se jedva sastavljao s krajem. Uvek je bila obučena u crno, nosila je, kao muž i deca, obične drvene klompice, zato što su visoke elegantne čizmice koje je donela od kuće veoma odskakale od njene porodice i ostalih stanovnika u uličici, pa ih je ugurala duboko u stari orman i hodala je unaokolo kao ostali, lupajući drvenim klompama. Da bi nešto zaradila, obavljala je svakojake poslove. Jedno vreme je prepravljala odeću kod bolje stojećih porodice dok joj stara šivaća mašina nije otkazala a nije imala novaca da kupi novu. Pisala je pisma nepismenima iz susedstva kad je trebalo odgovoriti na neki administrativni dokument, pismo članu porodice ili molbu upućenu advokatu – pisma koja su u to doba morala da budu isključivo na francuskom. Bavila se i dobrotvornim radom kod kaluđerica u manastiru kad je muž nedeljama odsustvovao kako bi oraspoložila kaluđerice da on ne izgubi svoj posao; petoro dece držala je čisto i uredno koliko je mogla. Posle dede, koji je bio drugi po redu, stigla su još dva brata i jedna sestra. Spremala je neko vreme u nekoj francuskoj porodici u centru grada, i ono malo novaca sto je donosila kući izmicalo joj je između prstiju kao voda. Uz to, stan je bio premali i tek kad je njen muž kratkog daha malo ojačao u proleće, mogli su da razmišljaju o nekoj većoj kući koja bi takođe bila u lošem stanju pošto kirija nije smela da bude veća. Fransiskus je neko vreme radio u manastiru kod Braće ljubavi koji su ga bez imalo ljubavi držali na nadnici za izgladnjavanje da im oslika celu trpezariju. Uprkos svemu, porodica je ostala pobožna i držala se pomno crkve; pastor

im je redovno dolazio u kuću, slušao je njene priče o mukotrpnom i teškom radu, i nekoliko dana kasnije poslao bi im neke đake sa ostacima s njihove obilne trpeze.

Fransiskus je upristojio staru vlažnu kuću što je bolje mogao, zamenio je oljušteni git i uništene žlebove, učvrstio trule grede i zamenio trule podrumske stepenike. Novo susedstvo negde u Ostakerstratu u Sint Amandberhu više im se dopadalo, leti su preko niskog vrtnog zida videli polja, nešto dalje pored kanala bilo je divljeg rastinja gde su čak mogli da puste kozu da pase tako da su deca bar redovno dobijala mleko i mogao se praviti sopstveni mladi sir. Uveče, gore u pretrpanoj dečjoj sobi, u uskom krevetu, deda je mogao da čuje roditelje kako pričaju u staroj kuhinji, smenjivanje krupnog očevog glasa s tihim majčinim odgovorima, smenjivanje glasova zunzare i gugutke, što ga je umirivalo i uspavljivalo. Bio je to brak, pisao je, „duboke i istinske ljubavi, i kad je mati milovala mršave obraze svog muža što kašlje, ponekad bi rekla: ‘Lepi moj siromašak’ a svetlosive oči bi joj se ovlažile“.

*

Urben Martin, bilo mu je ime, prema majčinom dedi, bio je dečak koji bi odmah svakom osvojio srce. Bio je snažne građe, dugih uvojaka, čvrstih šaka i bezazlenih plavih očiju. Vukao se kao neka patka iza dostojanstvene majke i zabavljao je šašavim zamislama, neodoljivim porivom da se mazi i glupira, igrao je u klompama, šetao sa kalajnom šoljom oko korita i potajno pio sapunicu u kojoj su se močile i njegove gaće. Za vreme nedeljnih izleta automobilom šest decenija kasnije, mogao je, već u dubokoj starosti, da se raduje kao dete, da sedi i zuri u nebo, u savršenost boinga koji leti visoko iznad njega i da kaže

kako lepote ima svuda, u svemu što je video na svetu. Njegova životna radost rasla je na najmračnijem tlu – o tome je dosta pisao u svojim memoarima. Urben Martin, predodređen za sve i ništa (jer imao je mnoge neodređene talente, govorila je njegova mati smejući se), Urben je bio žilavi preživljavač, a ipak je bio osetljiv i sentimentaln. Stojeći na suncu jednog nedelnog uskršnjeg jutra, kao sedamdesetogodišnjak, rekao bi iznenada, sa suzama u očima, kako je plava boja perunika u zadnjem dvorištu neizmerno duboka u kombinaciji sa jarko žutim središtem, od čega mu srce silno zalupa, i da je pravi greh što čovek mora da umre pre nego što shvati kako takvo nešto može da postoji.

Kad mu je kao sedmogodišnjem dečaku bilo objašnjeno na času veronauke da se Bog ne može videti, čak i kad nema oblaka, zato što je Bog nevidljiv, uz to da čak i u vedre noći ne treba gledati pored zvezda gde se nalazi i da se vera ne sme kontrolisati jer onda to više neće biti vera, rekao je iznenada: Da, velečasni, ali onda takođe možete reći da milioni morskih konjica plove nebom a ipak nema nikog ko to vidi. Zapanjeni sveštenik samo je razjapio usta kao da se šarka na njima otkočila. Morski konjici, koji lutaju u beskrajnom tamnom prostoru između zvezda, ponekad udaljeni jedni od drugih svetlosnim godinama, nisu mi više izlazili iz mašte i stalno su iznova plovili, bezbrojni, u uzvišenoj tišini, kad god bi neko pomenuo postojanje Boga. No Urben Martin je bio pobožan čovek, čak je, vrativši se iz Velikog rata, postao vidljivo preterano pobožan. Dvapat nedeljno je ustajao oko pola šest da bi prisustvovao ranoj misi, vukao se po mrklom mraku u besprekorno uglancanim dubokim cipelama po snegu i ledu u crkvu kad je čak i pastor odustajao, sedeo leti u hladnoj tišini parohijske crkve, dok je prebirao brojanice između prstiju a usne

mu se lako kretale mrmljajući molitve na latinskom. Palio je sveće za Našu Dragu Gospu od Sedam Tuga i svake nedelje išao da se ispovedi, pognute glave, on koji je izgledao predobar za bilo kakav greh.

*

Svet u kome je odrastao pre 1900. godine bio je ispunjen mirisima koji su u međuvremenu većim delom nestali: šta-vionica je u razređenoj septembarskoj magli širila smrad koji se nije mogao poništiti, vagoni sa sirovim kamenim ugljem prolazili su u mračne zimske mesece, miris konjske balege na ulici u prvim jutarnjim časovima mogao je kod još pospanog dečaka što viri kroz prozor da pobudi iluziju da je negde na selu, pošto je svuda u gradu još uvek bio prisutan miris sena, začina i trava; prodoran miris starog drveta i vlažne jute vladao je u sumračnim prodavnicama gde su se šećer, brašno i pasulj merili lopatom i bez pakovanja sipali u torbe i posude kupaca – *en vrac*, kako se govorilo. U zatvorenim dvorištima mirisalo je na rasad, na ulici na ostruganu konjsku balegu i listove duvana što se suše. Za sopstvenu baku, rođenu u prvoj četvrti devetnaestog veka, govorio je kako njena crna kecelja miriše na iznutricu mladih zečeva.

Baškareći se u krugu tetaka i rođaka što mu se dive razjapljenih usta, mogao je kao starac da se gubi u pojedinostima tog života u poslednjoj deceniji devetnaestog veka, u godinama detinjstva u sumporastim isparenjima rane industrije, u sećanjima na dovikivanja uličnih torbara, treska tankih drvenih vrata javnog WC-a u uličici kraj zida obraslog bršljanom, gde je vonjalo na mokraču i koprive. Svakodnevno sivilo prvobitnog industrijskog talasa potpuno je odredilo njegovo

razmišljane, mada je već ranije sanjario, prelistavajući stranice nekoliko očevih knjiga, o raznobojnoj paleti Tintoreta i Van Dajka.

*

Proleće je 2012. godine. Nalazim se nekoliko dana u Londonu sa sinom, ne samo da bih mu pokazao pramodel njegovog omiljenog grada Njujorka, već i radi muškog vezivanja, *male bonding*, veze koju otac petnaestogodišnjaka mora povremeno da usmerava kako bi sve sporne tačke u vaspitanju izašle na videlo. Ne želim da ga davim kulturom, šetamo Kovent Gardenom, jedemo kod *Karluča*, pijemo *pints of bitter* u nekom mrkom restoranu i pričamo ljubazno o onome u čemu se ne slažemo, kasnije, šetamo noću duž *Southbanka*, i uskaćemo iz jedne linije metroa u drugu i sve što radimo veoma nam se dopada.

Ipak želim da oprezno, s merom, kako ne bih izazvao otpor, sutra vidimo makar samo jedan muzej, jer znam da je osetljiv na slikarstvo, uprkos *highbrowscepsis*, na šta ga inspiriše njegov *iPhone* što uvek svetluca. Imao je samo osam godina kad je u Veneciji seo kraj portreta nekog mladića iz šesnaestog veka i rekao: Tata, sedi pored mene, ovo je tako lepo. I tako smo šetali prostranim salama Nacionalne galerije a da nisam morao da mu to namećem. Pobrinuo sam se da u salu broj 4 stignemo kao slučajno pred spektakularnu anamorfozu Holbajnovе slike *Ambasadori*. Objasnim mu kako pomoću koničnog ogledala može da se pojavi savršena lobanja, ali on se pita zašto je slikar onda hteo da odstupa. Zato što smrti nikad ne možeš da gledaš u oči, možda, kažem, no to mu nije izgledalo naročito ubedljivo. Posle toga pokažem mu *Četiri*

elementa, čuvenu pijačnu scenu Flamanca Joahima Bekelara, nekad ponos hentskog Muzeja za lepu umetnost, i objasnim mu da uprkos verskih prizora u pozadini, koji izgledaju tako sićušni kao da ih nema, u stvari su u pitanju jedva skrivene erotske scene. Ukazujem mu tradicionalne simbole iz tog vremena, varijante, položaje i sugestije. Sad njegova pažnja ima nešto za razmišljanje: ima nešto loše u tom očevom intelektualizmu kad odmah vidi žigole u torbarima, kurve u prodavačicama ribe, faluse u šargarepama i ribama, vagine u vrčevima s buterom i u jedva otvorenim mahunama. Krenemo dalje, odjednom slika je tu i zato što se pojavila tako nepripremljeno, kao da me je tresnula po licu.

Visi tamo gola i nedodirljiva i ukazuje: Velaskezova *Venera pred ogledalom*, poznata i kao *Venera iz Rokebija*. Slika je veća nego što sam zapamtio, ako se dobro sećam nešto manje kopije koju je deda nekad naslikao: video sam je samo delimično, u njegovoj sobi u potkrovlju. Venerina kosa je svetlija od one na njegovoj kopiji – ne znam zašto je onako tačan slikar kopija kao deda naslikao gotovo crnu kosu. Kao da sam vraćen u prošlost – u onaj dan svog detinjstva kad sam otrčao uz tri stepenika do njegove sobe a on je sedeo i plakao držeći upravo reprodukciju ove slike. Stajao sam dugo pred majstorskim prizorom, obrvan sećanjem. Moj sin je malo po strani, petlja po telefonu i kaže: „Hajde već jednom. Malo je neprijatno kad tako star čovek stoji i bulji u голу žensku.“ Bio sam svestan da pravi uzroci mog ponašanja iziskuju detaljno objašnjenje, klimnem glavom, odvojim se od onog čije sam pojedinsti hteo još dugo da proučavam, okrenem se načas. Moram ponovo da pogledam tu kopiju tamo kod oca. Sećam se šta mi je uvek govorio: tvoj deda je sopstvenu ženu video голу samo jedan jedini put, slučajno; upravo se kupala u subotu

uveče a on je došao nešto ranije kući – kupala se samo kad bi ga poslala nekuda. Dobro ga je tada izgrdila. Kasnije se izjadala i raskukala pred njegovom majkom zbog takve bestidnosti, zbog čega je morao da se opširno izvinjava (njegova mati se mudro nije mešala). Akt Velaskezove Venere, tako prirodan i topao, bez ustručavanja, čista smirenost u tom lenjom moćnom telu – bilo je nešto što je moglo da postoji samo u slikarstvu. Nikad nisam bolje razumeo tu gorku utehu nego tada, tog proletnjeg dana u Nacionalnoj galeriji, a otkad sam počeo da razmišljam o pojedinostima koje se mogu dodati jednoj kopiji postojeće slike, nagađam da ima mnogo skrivenih tajni, što sam ranije smatrao samo za nespretno kopiranje. Ponovo vidim pred sobom njegovo uplakano lice, pre mnogo godina. Sunce se probija kroz Trafalgar skver, od čega fontane prave bisernu prizmu koja se razvejava u boje, te se pojavljuju crvena, olovno bela i nešto kobaltnog sjaja, pa opet nestaju, nisam siguran, trebalo je da to pitam dedu. Nelson stoji visoko i nedodirljivo kao neki tamni anđeo na osvetljenom jedru:

na stepenicama Svetog Martina u Poljima (Saint Martin in the Fields) neka devojka svira partituru iz Baha. Sveti Martin, do vraga, kažem sinu, to je crkva sveca zaštitnika mog dede, prezivao se Martin. Tek si to sad shvatio, kaže on dok mu je pogled usmeren na grube *breakdancere* koji se prevrću po zemlji ispred Nacionalne galerije. Odjednom mi je bolna pomisao kako se njih dvojica nikada neće upoznati: moj predak i moj potomak. Gledam sina, potiskujem želju da mu stavim ruku na rame, i pitam: Kuda ćemo večeras?

*

Dok se udobno i brzo, ispod površine mora, vraćamo u Brisel Eurostarom i ja pričam sinu koliko je u mojoj mladosti trajalo ovo putovanje – noćnim brodom iz Ostendea u Dover ploviti sa sporim motorima preko talasa – odjednom mi sine dedina priča o katastrofalnom prelazu ratne 1915. godine. Bio je po drugi put ranjen na frontu kraj Ejzera i odvučen s metkom u butini, odmah ispod slabine, da se oporavi u malom obalском mestu Dinaru u severnoj Francuskoj. Preko susednog Sen Mala preduzeo je s još nekoliko drugara koji su se oporavljali prekomorsko putovanje u Sautempton zato što je u Svonziju hteo da poseti rođaka, ali kako su stigli na otvoreno more, grunula je snažna oluja koja je trajala dan i po. Stigao je slomljen i iscrpljen u Englesku, kasnije je to nazivao jednim od najvećih iskušenja koje je doživeo za vreme rata. I ja se još živo sećam tog noćnog broda, pijandura što bulazne na palubi, tvrdih klupa na kojima smo se deo noći ležeći ljuljuškali, ujutru suncem obasjanih krečnjačkih stena, olakšanja što je noć protekla bez oluje. U to vreme putovanje u Englesku imalo je simboličan naboj; u London se stizalo posle pola dana i cele

noći putovanja, zato je sve izgledalo egzotičnije. Sećam se osunčane sobe u *Kensington Gardensu* gde sam nekad odse-
dao. Čitao sam pesme irskog pesnika Vilijama Batlera Jajtsa. Moj sin sluša moje priče koje mu zvuče nostalgично, sedi neko
vreme ćuteći i razmišljajući, a onda kaže: Ludo, ranije sam
uvek zamišljao da je tunel ispod kanala od stakla i da možeš
da vidiš morske konjice kako ti plivaju iznad glave, a sad uop-
šte nisam imao utisak da prelazimo more.

*

Koliko mi je samo puta deda pričao kako je nastala njegova
strast za slikarstvom. Ali tek sad, čitajući njegove memoare,
shvatio sam koliko se opipljivo ta ljubav u njegovom detinjstvu
urezala u njegovu dušu. Opisuje s pojedinostima kako je nje-
gov otac – sedeći na drvenoj hoklici, slikarska kičica i drvena
motka s vatiranom loptom u desnoj ruci, pored njega na tabu-
retu paleta na koju su nanete tačkice boje, jedno oko poluza-
tvoreno a leđa iskrivljena – retušira nokte na prstima Anđela
iz Blagovesti u kapeli Naše Drage Gospe od Sedam Tuga.
Onda ostaje još da dovrši izbledeo list nespretno naslikane
urmine palme u šestoj postaji Puta Krsta. Načas se naginje
unazad, kako bi pogledao rezultat, okrene se upola prema sinu
i traži četkicu s finim vrhom da ponegde dovrši neki obris.
Većim delom sam meša boje, bilo je preskupo da kupuje boju
u tubama. U otvorenom sanduku od kruškovog drveta nalaze
se grumenovi pigmenta, prašak otrovnog kobalta i sijena što
miriše sladunjavo, sepija i sinopija, bočice finog lanenog ulja,
terpentin, špiritus i sikativ; tanki noževi i palete, stare četkice
od veвериčije dlake, što je retkost; okrugle četke, ravni brisači
od svinjske dlake, dve fine četkice od kunine dlake, za koje

je dugo ostavljao novac na stranu; krpe od raznih materijala, grubih i mekih; olovke, drveni ugljen i bitumen – pribor za beskrajne časove tišine koje Urben provodi kraj oca. On sedi mirno na crkvenoj stolici čitavo popodne i gleda očeve ruke kako se kreću. Ponekad je otac visoko na merdevinama i mora da izvodi vratolomne okrete – treba dopreti do oblaka s Majkom Devicom gore ispod njega, skinuti čađ od sveća teško dostupan negde iznad bočnog oltara; ožiljak od kuge na butini svetog Roka naglasiti potezom mrkocrvene boje; starinske cipele Svetog Krispejna ponovo snabdeti rupicama za pertle, osvetliti, osvežiti smaragdnozelenu jaknu svetog Eloja, tri ljljana u pustinjskom pesku kraj nogu svetog Egidija posvetliti slojem smrtonosnog olovnog belila.

Visoko na stepenicima merdevina on vidi očeve noge, pohabane pantalone, izlizane papuče i ima utisak da je otac postao jedan od istočnjačkih likova fresaka na zidu. Čuje tihe poteze četkica, ponekad nešto jače – uvek plavo nebo vere ponekad je veliko i zahteva široke poteze. Kroz vitražne prozore ulazi sunčeva svetlost u obojenim mlazevima i baca šarene mrlje po crnim mermernim pločicama. U prozirnim stubovima svetlosti vidi kako čestice prašine poigravaju. Otac traži od njega četkicu broj 5, Urben zaroni u sanduk, vadi četkicu, penje se oprezno do polovine merdevina i pruža četkicu opasno nagnutom ocu. Spušta se oprezno niza stepenice i držeći ruke među kolenima seda na tvrdu crkvenu stolicu. Fransiskus se s mukom uspravi, nakašlje se i briše rukavom bradu, umače četkicu u metalnu posudu pričvršćenu za pojas i razmazuje nekoliko svetložutih poteza preko bledeg oblaka iz koga se spušta anđeo s blagovestima. To su tihi beskrajni dani. Kad dođe podne, podeli sa ocem sendviče koje je mati spremila za njih. Salo i masne kobasice ako je moguće, tvrdi stari kozji

sir poslednjih dana u mesecu. Žvaću i gutaju, piju vodu iz iste ulubljene čuture. Crkva je zatvorena. Niko ne može da im uđe. To je mali Urbenov raj. Spoljašnji zvuci samo nejasno dopiru do njih. Kad sat otkucava časove, čuju krckanje drvene skalamerije koja se okreće i lepršanje ptica na slemenu.

Poskakujući u drvenim klompama od jeftine vrbovine, veseli siromasi, što su i bili, pevali su sve vreme šašave pesmice dok su se vraćali kući. Jasike, bele topole duž puta posutog šljakom lepršale su listićima, a otac je rekao sinu kako su to mnogobrojne male igračice, sve to lišće na vetru. Moj deda je gledao zaprepašćen i video drveće koje je doskora činilo celinu kako se sad raspada u nebrojene nepoznate prilike koje mu domahuju, pozornica s nezamislivim prizorima. On guta, oseti kako mu je ruka topla od očeve.

*

Šezdeset godina kasnije stoji na groblju sa šeširom u ruci, sa suzama u očima i drvenim kuglicama brojanica među prstima, sa izvesnom napetošću moli se za preminulu suprugu Gabrielu Hejs. Na grobu je neka vrsta male kapele s vitražnim prozorčićem sa Svetim duhom kao belim golubom. U niši ispred toga nalazi se bela mermerna figura Svete Device koja širi ruke prema jadnicima i grešnicima koji žele da joj priđu. Sam je nacrtao figuru i dao je vajaru da je napravi prema njegovim uputstvima. Ovaj me šapućući ubeđuje kako konačno moram s tim da prestanem. Upravo je pograbuljao zemlju ispred groba u lepe naporedne linije, i ja sad ponovo prolazim tuda nespretno. Lično gledam na groblje kao na zabavni park. Po toplom junskom suncu prolazim žurno pored gladiola i krinova, prvih ruža i leja s ljubičicama, ispod bagremova i

mladih jasika, skakućem ka svetlosnim mrljama koje fino lišće baca na šljaku po stazama, bronzanog anđela na početku reda tapnem u prolazu po leđima, pružim se po kamenu toplom od sunca na nekom starom grobu dok deda ne dođe da me uvređeno opomene da se smesta dignem. Iznenaden, s bezazlenošću svojih godina, pitam gde su grobovi njegovih roditelja. Gleda me zbunjeno svojim starim prodornim očima, hoće nešto da kaže, kao da se uzdržava, skida neku prašinu sa svojih plavih rukava i kaže: Napred, idemo kući. Tek pola veka kasnije otac mi odaje tajnu, kad je na svoje zaprepašćenje otkrio onaj stari nadgrobni spomenik koji je deda sklonio na neko nepronalažljivo mesto. Kad sam mnogo godina kasnije posetio porodični grob, na njemu je ležao tanak sloj snega, zbog odsjaja tog dana bela Marijina figura izgledala je gotovo providna.

Draga moja Gabrijela,

Juni je, lep dan, vidim kako brodovi isplovljavaju. Sedim za stočićem koji sam kasnije oslikao motivima drveta, sećaš se. Danas sam oko podne bio na tvom grobu. Isprva je sipila veoma blaga kiša, kao da su kapljice stizale iz plavog neba. Onda je odjednom sunce ponovo zasijalo i obojeno staklo prozora na zadnjoj strani kapelice na tvom nadgrobnom kamenu se osvetlio, što me je podsetilo na šarene snopove svetla u crkvama iz mog detinjstva. Unuci trčkaju po stazama pored velikog bronзанog anđela koji se nalazi na početku reda u kome si sahranjena. Gledao sam ih kako promiču preko brda prema Kampu Santu. Oni ne shvataju mnogo gde su, brbljaju i igraju se i ni na trenutak ne miruju. Na povratku sam video mrtvu kunu kako leži kraj starog nakrivljenog groba i to je bilo kao da se sva ta tuga otkad smo se rastali skupila u toj mrtvoj ukrućenoj životinjici s potezima blata u hladnom krznu. A ja sam pomislio: od toga se prave veoma fine slikarske četkice. Uvek sam bio ispravan vojnik, Gabrijela, i nikada nisam pokazao ni trunku osećanja pred Marijom i decom.

Kod kuće sam otvorio fioke u kojima leže netaknuti tvoj molitvenik, rublje, noćne kapice. Ostaće tamo da leže kao u nekom jednostavnom sanduku za relikvije. Naš brak nije bio lak i ti sama znaš koliko sam se borio s đavolima u sebi. Naš Dragi Gospod nam je dao mnogo, Gabrijela, možda manje nego što smo hteli, ali ipak više nego što je potrebno da bismo to prećutali.

*

Časovi mačevanja koje sam imao negde između osme i dvanaeste godine održavali su se u hodniku u holu, odmah iza ulaznih vrata, posigurno između jedanaest i dvanaest sati subotom, a u pozadini bio je miris supe koja se u međuvremenu kuvala u kuhinji. Iza nas je bila drvena balustrada na kojoj se šepurila blistavo očišćena čahura velike granate iz prvog svetskog rata. Na stolarskom stolu u starom stakleniku deda je strpljivo i privrženo napravio dva drvena primerka finih floreta sa tankim ručkama koje je isekao iz komada metala a onda malim čekićem iskovao u prilično elegantan oblik – način izrade koji je s uzdržanim ponosom nazivao „hladno kovanje“. Nismo nosili maske pa je vrhove floreta zaštitio komadićima plute od zapušača vinskih flaša. Stojeći preda mnom u sivobeloj tunici, zategnuo bi stopala jedno uz drugo i naredio mi da isto uradim. „*Mise en garde!*“ Ispravi stopala!“ „Ispravi leđa!“ „Gledaj pravo ispred sebe! Podigni floret, *un - deux.*“ Sve je bilo pravo na nama, pravo kao štap i ispravno, kako se to radilo u vojnoj akademiji gde se u slikarskim godinama 1908–1912. obrazovao. Korak napred, korak nazad, istup... gotovo. *Tierce... Pronation! ... Sixte en Supination! Eh hop – la! Dessous! Reculez! Repos!... Mise en garde!* Skakao sam unaokolo kao marioneta u kostimiranom filmu i pomno pazio da ne okrenem stopala ni spolja niti na unutra; da savladam savijanje kolena ali i da uvek budem spreman da brzo skočim napred ili nazad; da izbegavam njegove vešte udarce, dok sam, u zavisnosti od položaja, pokušavao da svoj drveni floret držim u *sixte, quarte, octave* i *septime* – četiri naziva za levo i desno uvis i levo i desno nadole, a pri tome trebalo je paziti da ne dobijem *tik* u ručnom zglobu jer

sam floretom morao upravljati ne podlakticom već pokretima zglobova.

To bi trajalo čitav jedan sat, ponekad bi me izazvao za napad koji nije parirao već me je vešto izbegavao pa sam jurio kao neko tele i završio kraj drvene stepenišne balustrade, gde bi on spretno podigao čahuru bombe iznad moje glave rečima: „Ima još mnogo da učiš.“ Jedan od floreta našao sam kasnije polomljen u stakleniku, u velikoj kofi sa zemljom u kojoj rastu stari čokoti loze koji gotovo jedan vek više i ne donose grožđe. Stajao je ispod loze u letnja jutra, povremeno tu i tamo ubrao bi koje zrno a semenke i ljuske ispljunuo bi na zemlju. To je bilo praćeno zvukom, blagim zvukom poput kijanja, koji spada u najdublja sećanja iz detinjstva jer je dalje sve okruženo neovozemaljskim mirom. Dalje, kao na rubu te slike s letnjim sunčanim mrljama, s toplom zemljom, lak miris karbola i ulja za podmazivanje.

*

Scene iz njegovog detinjstva, 1900.

U starim zarozanim čarapama, u prevelikim klompama, u sivoj tunici, s devojačkim razbarušenim uvojcima i s naivnim plavim očima stoji i pristojno čeka kraj male bočne kapije manastirskog unutrašnjeg dvorišta dok se nije pojavila sestra s dva kotlića s hranom, u jednom je do vrha supa, u drugom komadići mesa. Gotovo likujući, šetka u sumrak kraj osvetljenih izloga Damporta, prelazi preko pruge kraj velikog lučkog doka, duž stanice gde voz pušćući pristiže, prolazi kroz uske ulice između Land van Vaslanda i Dendermondskog puta – Bikorfstrat, Zejmstrat, Vas strat, prema Velikom Behejnhofu – preko malog trga s visokim topolama koje će nekoliko godina

kasnije biti posećene. Tu negde je mala prodavnica slatkiša gde spušta posude kraj sebe da se izduva i da baci pogled na divote u oskudno osvetljenom izlogu.

Zovine kuglice, ušećerene maslinke, Katrinine karamele, loptice sa anisom, slatkiš od soka gospinog bilja, razne kiselo-slatke bombone od kojih se prave grimase, sve u teglama jedne kraj drugih. Odjednom neki čovek stane kraj njega, pogleda žutokljunca s prljavim licem, spazi kotliće iz manastira i ubaci nekoliko novčića u supu. Evo, žutokljunče, izvadi ih i kupi sebi slatkiš. Urben gleda čoveka zabezegnuto, okleva na trenutak, onda podvrne rukave i gurne ruku u mlaku masnu supu dok ne opipa novčiće. Izvadi ih, strpa ih u usta da ih očisti, spusti rukav preko ruke s koje kaplje mast, oliže lepo prste i kupi neke slatkiše. Cmokćući ide prema kući, gotovo pred kućom izvrne zglob na ivici nekog stepenika, supa se prospe iz ispuštenog kotlića, majku nikakva priča nije mogla uveriti da nije zamenio supu za slatkiše. Za kaznu je ostao gladan, bez večere, da dreždi u zagušljivoj spavaćoj sobi i posmatra kako u sumrak na ulegnutom krovu preko puta golub puzi po svojoj golubici.

*

Dvapat nedeljno dolazili su mladići koji su upravo završili školu. Oni su po nalogu organizacije za pomoć siromašnima *Rad Svetog Vinsencijusa*, odlazili u narodske četvrti. Ponekad su dolazili da samo razgovaraju, pitali su kako deci ide škola i raspitivali se da li ima žalbi, i obično su donosili i nešto za jelo. Jednog dana došli su ponovo neočekivano. Selina je u to doba radila kao spremačica u susedstvu, kod neke Italijanke koja joj se obraćala s „Donna Cilla“. Urben je bio sam kod kuće s braćom i sestrama. Dosađivali su se, popodne bez roditelja

uvek je bilo dugo, upravo su se nadmetali ko će zagristi veći komad sendviča. Urben je baš pobeđivao *con brio*. U trenutku kad je strpao u usta četiri velika zalogaja jedan za drugim, u kuhinji su se iznenada stvorili momci iz *Svetog Vinsencijusa*, njihovi tamnosivi ogrtači, kao neka prikačena krila, bili su im nabrani oko ramena. Njegova braća i sestre su pobjegli punih usta u zaštitničku senku ispod stepeništa, on je stajao gušeći se pred dvoglavim sudom koji ga je učtivo ali zvanično upitao da li je mati kod kuće. Povili su svoja duga mršava tela nad njim, glave su se njihale kežeći se iznad njega. Kod onog višeg vide kako se pomalja niz nepravilnih žučkastih zuba. Veliki zalogaj hleba zalepio se kao ljigava grudva testa o njegovu nepce. Nije mogao da žvaće jer su mu usta bila puna, osetio je načas kako je nemoguće da to proguta, da ispljune nije dolazilo u obzir. Oklevao je. Ispod stepenica čulo se kija-nje i šmrktanje braće i sestara. Telom mu prođe blaga mučnina. Imao je osećaj da su mu se oči iskolačile. Ona dvojica su ga gledala podignutih obrva.

Dobro, momče, da ti nije otpao jezik?

On se zagrcnu. Suze mu grunuše.

Ovaj momak nije čitav, on ču onog višeg da kaže.

Velika koščata šaka stade nespreno da lupka dečakovo rame. Urben je imao osećaj kako ta šaka nigde nije bila pričvršćena, da lebdi u prostoru i da postaje sve veća i da će ga ščepati za vrat. On zatrese glavom, stade da zadržava suze, izlete napolje, u dvorište, i povrati komad testa i ostatke supe koju je upravo bio pojeo pre toga. Još uvek štucajući, uđe. Ona dvojica su već bila otišla. Na kuhinjskom stolu nalazila se četvrtasta kartica s plavim manastirskim pečatom: *važi za jedan hleb*.

On uze karticu, ugura je u tuniku i odjuri na ulicu. Išao je otprilike četvrt sata do pekara gde je mogao da podigne

hleb. Drvene klompe su mu kloparale ulicama. Kad je stigao do pekara, ovaj je upravo zatvarao. On utrča unutra i pobe-donosno stavi karticu na tezgu: Molim jedan hleb za moju majku.

Pekareva žena prouči karticu, ispitivački pogleda crvenog dečaka u smaknutoj odeći, vrati mu karticu i reče: Neće moći. Imam samo još nekoliko hlebova za stalne mušterije.

Kad se ponovo našao na ulici, začu kako žena okreće ključ u bravi. U daljini se čula parna pištaljka lokomotive negde kod Damporta. Zvuk kao da se jedva probijao kroz kišoviti vazduh. Kad je pogledao uvis, vide jato divljih gusaka kako u trouglastom poretku veličanstveno maše krilima preko sivog grada. Drevni zvuk njihovog zova malo ga umiri. Trouglasta formacija kao da je obrazovala strelu koja pokazuje prema luci gde se iznad krovova i krošnji drveća zadržala nejasna crta svetlosti, pukotina koja se lagano otvarala u niskom jakom svetlu.

*

Tek sad, čitajući njegove memoare, polako dobijam sliku o njegovom detinjstvu od čega mi se u sećanju javljaju toliki utisci, izlaze na videlo, dobijaju značenje, boju, miris. Tako ga odjednom vidim kraj sebe, već kao starca; hoće da ide na spavanje. Skinuo je tuniku, košulju i donji deo i ja vidim prvi i poslednji put u životu njegova bela gola leđa. Od ramena do ulegnuća u leđima koža je sva u tamnoplavim tačkicama i ožiljcima. On se okrene, kaže strogo: hajde, momče, idi. Zatvaram vrata. Sledećeg dana ga pitam od čega su ti ožiljci: iz rata?

Železara, kaže kratko, bilo mi je trinaest godina kad sam tamo otišao da radim.

Čitam kako mu škola nije išla dobro jer je često odsustvo-
vao. Jedan od razloga za to bio je što je ujutru morao da ide
u apoteku za sirotinju po neophodne lekove za bolesnog oca.
S ceduljicom koju je doktor ispisao na latinskom, odlazio je u
staru apoteku i pomerao se na tvrdoj klupi gde je već desetak
ljudi čekalo da se pojavi upečatljiva ćelava glava kroz drvenu
pregradu i uzvikne: Prvi, molim! Nastao bi haos i svađa ko je
prvi stigao. Nekoliko ljudi bi skočilo i nagnulo. Prozorčić bi
se smesta zatvorio uz psovke. Kad bi se duhovi smirili, apote-
kar bi otvorio ponovo prozorčić: da li bi mogli da se ponašaju
kao pristojni ljudi? Onda bi počelo pomeranje i mrmljanje bi
prestalo. Dečak bi obično stizao na red poslednji i vratio bi se
kući tak kasno po podne. Ali doneo je stramonijum, otrovni
prašak od tatula, i šalitru na papiru – sumnjive lekove koji su
se u to doba koristili za lečenje astmatičnih bolesnika. Nje-
gov otac je sedeo dahćući kraj usijane peći s rukom na šipci;
deda bi mu stavio kraj ruke paketić uvijen u tanak papir gde
ga njegov otac nije dirao do sledećeg napada.

Onda ponovo opisuje praznu crkvu, u radne dane posle škole,
dok otac stoji na malim merdevinama i retušira levu nogu
Svetog Petra.

Dodaj mi tu lazurnoplavu, sine, malo ću da ukrasim prevoj
na jakni Svetog Petra, a posle ćeš mi dodati malo kobalta za
senku, tamo, desno od tebe na paleti. Onda otac nanosi ponovo
belu boju na oljuštene ljljane pored Svete Device, iza oltara.
To su ponovo Blagovesti. Mlada žena s flamanskim profilom

– mala brada, visoko bledo čelo, tanak nos i bistre plave oči – stoji u svetlosti oblaka što sija, srebrnasta lepljiva masa pare oko njenog pobožnog lica. Pored nje je anđeo s ljiljanovim strukom, njegovo lice je muževno i tamno, oko pojasa mu je zlatasta traka, blistava pantljika koja se iza leđa uzdiže do svetog isparenja. Na traci je nečitak tekst na kome nekoliko slova svetluca, starinski gotički znaci koji treba da sačuvaju Božju tajnu. Ponekad se mora pripremiti malo gipsa na daščici s uzdignutom stranicom, brzo promešati dok se ne dobije glatka masa koja mora da se nanese brzo, najbolje jednim potezom, ujednačeno. Nekoliko minuta kasnije površina se malo izglati sunđerom uvijenim u krpom, a za vreme tog sušenja nanosi se retuš četkicom, krpom, vrhom prsta ili palcem, sve to zajedno i brzo, usredsređeno i ćuteći. Pobožna atmosfera tih časova je za njega sveta. Kad je hladno, on dune u snop svetlosti oblačiće pare koji se dižu kao tamjan nedeljom za vreme mise. Njegova pobožnost dobijala je podsticaj čarolijom boja sa stare očeve palete, povlašćenošću što može s ocem da bude sam pošto se za njima zatvore velika crkvena vrata s teškim gvozdenim ključem; očevim pevušenjem gore na merdevinama, kao da je činio deo prizora koji slika, već pomalo na nebu, nebu od gipsa i boje, starih mirisa, hladnoće i isparenja, prosejane svetlosti što im odozgo pada na ruke i ramena, kao da se sami uzdižu do nekog biblijskog prizora. To je obožavanje umetnosti slikanja, lična alegorija, kao neka zavera oca i sina.

*

Ta podneva u crkvi bila su raj njegove rane mladosti, pakao je ubrzo usledio. Posle nekoliko neuspelih pokušaja da radi kao šegrt, otišao je da radi kod strica Efarista, koji je bio kovač-

mehaničar. U početku je morao da podmazuje bušilice i strugove, i da dovlači gvožđe u šipkama: oble i četvrtaste šipke, teške za prenošenje, ploče od valjanog gvožđa. Posle mesec dana mogao je s gazdom ili nekim od radnika da negde obavlja posao po nalogu. Posle pola godine dobijao je pedeset sentima dnevno.

Bio je svedok jedne užasne nesreće kad je kovačev mrtav pijan sin upao u peć iz koje je sukljao plamen. On vidi kako kovač, koji je leđima bio okrenut peći, udara čekićem i isprva ništa ne primećuje, izvlači sina iz vatre, ali je bilo prekasno. Ono sto se videlo je uništeno lice, crni izgoreli čep s nejasnim ljudskim crtama iz koga se sliva ljigava tečnost pomešana s krvavom pljuvačkom. Oči su potpuno belo izgorele, kao u pečene ribe, usta crna rupa u kojoj sijaju razgolićeni gornji zubi. Sluga ulazi s kofom vode i pljusne vodu na glavu. U zagušljivom šištanju i vrenju, pri čemu voda prodire duboko u kožu, nesrećni mladić na samrti grgoćući ispušta poslednji dah, dok mu se telo grči i trza. U preponi radničkih pantalona odmah se javlja tamna mrlja. Otac se baca na sina, vuče neprepoznatljivu glavu, hvata telo za ramena i ništa ne kaže. Ostaje da sedi nepomično, čitave minute, gotovo nečujno proklinjući. Ne gleda nikoga, kao da želi da prikuje pogled u bele očne jabučice. Radnici i šegrtri stoje i bulje.

Hoćete li već jednom da se svi gubite, ili ću ubiti još jednog, kaže odjednom ne gledajući nikog. Jedan po jedan, svi se odvuku napolje gde nisko sunce obasjava staje i nadstrešnice mokre od kiše.

Bio je to prvi mrtvac kog je deda video. Nije bilo psihološke podrške; otišao je kući i celo veče ništa nije rekao.

Sledećih dana stalno je odlazio u kovačnicu i uvek nalazio zatvorena vrata. Ne usuđuje se da upita kad će sin biti

sahranjen. Čuo je o tome nekoliko dana kasnije kada je u luci sreo u sumrak drugog radnika: „Stavili su ga, boga mu, u neku jamu kao životinju, negde pozadi u svom dvorištu, pastor je bio da pogleda, ali kovač ga je ščepao za grlo.“ Pošto je kovačnica bila zatvorena duže od mesec dana, porudžbine su čekale. Kad je ponovo krenuo posao, pojavila su se dva radnika i jedan šegrt: Urben. Radilo se bezvoljno, sve je pošlo naopako, sve više porudžbina je otkazivano, sve češće je kovač odlazio i strugovi su ostajali netaknuti. Poslednji sluga je dao otkaz. Sa svoje strane, Urben je otišao nekoliko dana kasnije. Kovač nije ni pogledao dečka sa svog radnog stola kad je ovaj slegnuo ramenima i mucajući izvinjenja izašao saplićući se, pomalo čudnog hoda, kao da je nešto uradio u gaće.

*

Onda sve počinje da se brzo odvija. Posle nekoliko nedelja traženja i isprobavanja, dospeo je pravo u železaru. Težak posao, dečak od jedva trinaest godina koji prve dane izgubljenno luta po zaglušujućoj halabuci, između ljudi koji vuku teške komade gvožđa, u vrelini kraj peći, usred uzvika i dranja, grubih šala i otrovnog isparenja koje napada pluća. Neki ljudi imaju u očima bleđi sjaj zato što rade u jari. Drugi su na neki način ćopavi zato što su pored peći došli u dodir s tečnim gvožđem. Liče na dobroćudne demone, što lutaju u nekom podzemnom svetu, pokorni i žilavi, povučeni i napeti. Sasvim mladi dečaci kao Urben nisu smeli da tegle teške korpe sa metalnom šljakom preko uskih mostića, on je bio smešten kraj otvora peći gde je svom snagom držao u ravnoteži velike drvene odvodne cevi kad bi tečno gvožđe poteklo iz glinenih

cevi u okretne „kofe“. Oko njega se poređaju ljudi s dugačkim drvenim kašikama koje upiru u „kofe“, Urban mora pažljivo da izvrće težak lonac, tako da proračunata količina gvožđa može da ode u kalup za livenje. Od vrućine mu zastaje dah, oči kao da mu se tope u očnim dupljama. Kad se usijanje smanji, oluk se zatvara šiljatim zemljanim klipom na koplju. Vatra se rasprskava i šišti i ključa sa strane u vatrenom ždredu. Ponekad bi čep iskočio i neka vrsta đavola počela bi da bljuje vatru svud unaokolo, lepeze varnica, tečni metal koji ćudljivo ostavlja trag na podu od ugažene zemlje, vulkanska erupcija u malom. Onda se iz sve snage mora velikim lopatama bacati mokra ilovača da se vatra ne raširi po celoj zgradi. Jednog dana se dogodilo sledeće: klip se ponovo spustio kraj izlizanog vatrenog ždredu, nema dovoljno mokre zemlje u za to spremnom dubokom koritu, ljudi dovikuju Urbenu kako mora iz sve snage da vuče natrag kofe na obrtanje i da mora sve da drži s desne strane dok ne donesu zemlju iz dvorišta. Vatrema reka se brzo preliva preko kazana koji dečak pokušava iz sve snage da drži desno; svi viču kako kazan ne sme da se prevrne, on oseća kako ga vrelina guta, zaslepljuje, živ se peče, kao da mu se neki veo provlači kroz glavu i odjednom posle nekog zavijanja vetra u unutrašnjosti njegovih ušiju nastaje zaglušujuća tišina. Vatrema reka izliva se iz „kofa“, šake kao da su mu nestale. Oko njegovih klompi tečno gvožđe traži sebi put, oseća kako klompe pucaju pod užarenim pritiskom – misli na ćopavce, ne može da ode, iza njega sve se kreće, što više i ne primećuje, vrelina ga podiže kao neka mati, ljuljuška ga, omamljuje ga, urlanje i vika jenjavaju. Onda se pojavljuju tamne mrlje u ogromnoj nebeskoj svetlosti koja ga mami: velike lopate zemlje svuda oko njega i ždredu peći, onda je tu ipak šiljati čep na koplju, vraćanje nečeg što liči na

svest, šištanje i ključanje, osećanje mučnine, velike šake koje se pružaju prema njemu i glasovi koji ga zovu: dođi, mališa, dođi brzo. Ali on se ne pomera; glava mu se vrti na ramenima, iz njegovog džepa u pantalonama maramica koja viri uhvatila je plamen i gori kao plavi bleđi cvet sa strane. On vidi gore usmerene poglede nekog sveca kog je otac naslikao na nekoj staroj freski, u sasvim tihoj nedeljnoj crkvi; ostao bi tu večno da sedi. Onda mu neko pride preko trake nabacane zemlje, trgne mu ramena, hvata ga ispod pazuha i vuče. Njegove privučene klompe nalaze se u zgusnutom gvožđu, pritrčava neko s lomilicom za gvožđe. Sve to on oseća kao san, a kad je konačno izvučen iz polomljenih klompi, on povratu ono malo što je pojeo tog dana. Ljudi ga iznose u unutrašnje dvorište gde sipi blaga kiša, tu se polako oporavlja i gleda sive oblake što promiču.

Otada se nešto promenilo u meni, piše on.

Pretpostavljam da je njegova mati to primetila još isto več: hoda drukčije, nešto je s njegovim ukočenim mišićavim vratom, podignutim ramenima. On je sitne i koščate građe i od rada u železari postao je ćutljiv. Na leđima mu se javljaju prvi obrisi rupica i ožiljaka od varnica koje padaju na leđa radnika kraj vatre koja suklja. To več mati vidi prigušeni sjaj u njegovim očima, on sedi i zuri za vreme večere i ne čuje šta pričaju druga deca. Nije gladan, kaže, odlazi na dvorište, stane i gleda preko niskog zida i vidi kako prolazi nekoliko kaluđerica s uzlepršanim crnim haljama, ćudne ptice iz nekog drugog sveta. Zadnja vrata zaškripe, otac staje kraj njega; poslednjih nedelja je veoma smršao i njegova krhka prilika je u kontrastu s nabijenim mladim momkom na čije je rame spustio ruku.